

A TÖRTÉNELEM ROVÁTKÁI

Györfői Kálmán: *A visszatekintő*. Kriterion, Bukarest, 1978

Györfői Kálmán sokhangú, sokszálú regényszövegesét olvasva, mely címevel is nyomatékosítja elbeszélőjének múltat visszapergető igyekezetét, a *visszatekintést*, elkerülhetetlenül annak a visszafelé pillantó angyalnak a képére asszociálunk, amely a történelem fogalmáról érkező Walter Benjamin vésett mélyen tudatunkba. Klee *Angelus Novus* c. képének angyala ez, amelyet Benjamin a *történelem angyalának* nevez: „Arccal a múlt felé fordult. Ahol elöttünk a történések láncja halad, ott ő egyetlen katasztrófát lát, amely romot romra halmoz szüntelen, s a romhalmazt a lába elé sodorja. Időzne még, hogy a holtakat ébressze, és összefogja azt, ami szétesett. Amde vihar támad a Paradicsom felől, amely oly erővel kap szárnyaiba, hogy nem tudja többé összezárni őket. E vihar feltartóztathatatlanul hajtja a jövő felé, amelynek hátat fordít, miközben a romok halmaza az égig boltozódik lábainál. Ez a vihar az, amit mi haladásnak nevezünk.”

Friss regényélményünk s a benjamin-i példázat asszociatív összekapcsolását *A visszatekintő* szemléleti beállítottsága indokolja. Györfői Kálmán szokatlan én-regényt és szabálytalan család-történetet írt, melyben a „*génék emlékezésének*” iránytűjét vette alapul. „*Vannak dolgok, amelyekre emlékszem — ismétli refrénszerűen a regény főhőse —, vannak dolgok, amelyekre ráismerek, történet-sorok vannak bennem, ízek, zamatok vannak bennem, hangok, kiáltozások vannak bennem, soha-nem-látott tájak vannak bennem, emberek, vágyak, fájdalmak vannak bennem, szorongatnak, kínoznak.*” Tudatalattinkba ősök, elődök, dédapák, ükapák sorsai és tragédiái írják be üzenetük „*pókháló-rovátkáit*”. Ebből a gomolygó „*ősködből*”, rég múlt korok mélyvizéből hozza fel *A visszatekintő* a regény anyagának egyik vonulatát: a *történelmit*. A távlatba vevő, egymásba mosódó emberi sorsok azonban a *közelmúlt* egyik pontosan körülhatárolt szakaszának emberi tragédiáival korrespondálnak. Az ötvenes évek eleje képezi a regény jelen idejét: a sztálini időszak emlékei lehangolóan és meggyőzően egybecsengenek a máglyára kerülő prédikátor, a meggyalázott, koldusbotra juttatott jobbágy középkori, tizenkilencedik századi történetével a regényben. Az adószedésre, kötelező beszolgáltatások végrehajtására kényszerített falusi tanító éppúgy válik a falusi közösség gyűlöletének és meglincseléshez hasonló bosszújának áldozatává, mint az éhező gyermekeknek ételt lopó jobbágy-ős a múltban.

A visszatekintő kíméletlen következetességgel szövi egybe a régmúlt és a közelmúlt tanulságainak szálait. De milyen erő kovácsolja széttephetetlenül egybe e szálakat, ha nem egy olyasféle történelemszemlélet, amely a

benjaminí leverő haladás-koncepciót juttatja eszünkbe? A visszatekintő pillantás előtt — történelmi korszakoktól függetlenül — ki nem teljesedő, fragmentáris, aprózódó, tragédiákba torkolló emberi sorok rajzolódnak ki. Az átél, II. világháború utáni szakasz s az át nem élt korszakok történelmivé tett tapasztalatai mind-mind ugyanabba az irányba mutatnak. A sztálini idők, éppen azért, mert egész nemzedékek sorsát pecsételték meg, egy ma élő nemzedékét, a regény történelmi távlatú menetében is a legerőteljesebben hatnak. Györffi Kálmán regénye a legközvetlenebb formában veti fel ezeknek az éveknek a súlyos és ellentmondásos problematikáját.

Heterogén, sokrétű *A visszatekintő* regényanyaga, és változatos, szempontokat és látásmódokat cserélgető a regény technikája. A történetek időbeli rétegezethez elbeszélői módozatok, szituációk, nyelvi eszközök, stílusrétegek váltogatását, egymásba oldását, párhuzamba állítását és hierarchizálását igényli. A regény első fejezete a szégyenfához kötött és meglingcselt ősz történetével indul, melybe — betoldott sorok formájában — fokozatosan kezd *beleírni* a regény azt a másik, újabb kori történetet, amely végül is az előtérig kanyarog, és önálló folyamattá szélesedik. Eleinte ezek csak parolák („*Vagy velünk! Vagy ellenünk!*”), vagy a konkrét időszakot felidéző, belülről jellemző szavak („*Meg kell írjam a jelentést. Allatösszesítés, terményleadás, sürgeti a rajon.*”, „... *kollektívizálás...*”, „... *osztályellenesség...*”, „... *kulák...*”, „... *szabotör...*”), de már ezen a szinten is megteremtődik az a feszültség, amelynek hordozója és valódi kibontakoztatója a tanítócsalád sztálinizmus alatti kálváriája. A korszakot jellemző kifejezések és jelmondatok rendkívül erős helyzeti energiával bírnak: átütik, átsugározzák az idegen történet közegét is, s mintegy előkészítik a talajt a valóságos közegben lejátszódó események befogadására. A feszültséget tovább fokozza az, hogy a tanítócsalád elüldözését, elszegényedését, városi tengődését, szétesését a regény a gyermek szemszögéből látatja. A cseperedő gyermek aspektusa egy olyan *érzelmi többletet* biztosít a történetnek, amelyről Györffi Kálmán nem akar lemondani.

A visszatekintő teljes egészében modern regény, s annál szokatlanabb, hogy fenntartja magának ezt a szuggesztív érzelmi minőséget, amelyről a tárgyilagos-intellektualizált modern regényírás lemondott. Az eleinte tudatlanul az eseményekkel sodródó gyermeki ösztönök, majd a keserű fordulatok által felgyorsított eszmélkedés, rádöbbenések folyamatának látatása olyan felszín hoz létre, amelyen mélyebben és érzékenyebben regisztrálhatók a társadalmi átalakulásnak azok a kegyetlen kataklizmái, amelyek a családot egzisztenciálisan veszélyeztették és a társadalom legszélsőbb peremére lökték. Természetesen, veszélyeket is hordoz magában az ilyen választás, az érzelmesség, a melodramatikusság veszélyét. Györffi azonban merít abból a tudatboncoló, lélekelemző hagyományból, amely Németh László vagy Szilágyi István műveiben tökéletes arányérzékkel

valósult meg, s nem hagyja mértéktelenül eluralkodni a belső világ feltárására irányuló kísérleteit. Az elbeszélő történetesor erős történelmi-társadalmi meghatározottságának valóságossága ugyancsak óvja a parcializálódástól a regényt. Hangsúlyoznunk kell továbbá az elbeszélői attitűdből származó *szimultaneitás* fontosságát is a regényben. *A visszatekintő* ugyanis változatlanul az én-elbeszélés közlésformájára támaszkodik, de ezen belül szüntelenül változtatja elbeszélőit: hangnemeket, beszélő hősöket, beszédnemeket, nézőpontokat cserélget, amelyben a gyermek látószöge más rálátási, megvilágítási szempontokkal gazdagodik.

A visszatekintő több vonatkozásban kapcsolódik azokhoz az újabb prózai törekvésekhez, amelyek a *Cseréptörés* s az *Egy családregény vége* világát kihordták. Ebben a vonulatban Györffi Kálmán regénye a problémafelvetés radikalizálásával, az irodalmilag kellőképpen még fel nem tárt időszak megelevenítésével és nagy horderejű nyelvi megmunkálásával jelölt ki magának figyelemreméltó helyet.

THOMKA Beáta

S Z Í N H Á Z

SZAVAK HELYETT HELYZETEK

Igaza van Dürrenmattnak:

„A színészeknek nem kell démonikus lélekvizsgálatot tartaniuk, hanem a végletekig sűrített és leszűkített szöveget kell a színpadon valóra váltaniuk”.

Ez a tanulság, melyet Dürrenmatt Strindberg Haláltáncának átdolgozásából szűrt le, akár a modern dráma és a korszerű színjátszás egyik alaptörvénye is lehetne: redukált szöveg, pontosan körvonalazott, feszes situációk — játékkal kifejezve.

Pontosan ennyivel modernebb Dürrenmatt Play Strindbergje Strindberg Haláltáncánál.

És körülbelül ennyivel modernebb a Stevo Žigon rendezte Júlia kisasszony előadása a Strindberg-mű hagyományos megjelenítéseitől.

Žigon a dürrenmatti tanulságot veszi kölcsönbe, azzal a különbséggel, hogy bár ő is módosít a strindbergi szövegen, ezt nem az írói átdolgozás, hanem a színpadi helyzeteket kiélező, erőteljesebben körvonalazó színházi ember — rendező szándékával teszi. „Zilált, tépett és több darabból összefércelt emberek” — írja a Júlia kisasszony szereplőiről az

* August Strindberg: Júlia kisasszony. Fordító: Lontay László, Újvidéki Színház. Rendező: Stevo Žigon (Belgrád). Díszlet: Vladimir Marenic (Belgrád). Jelmez: Božena Jovanovic (Belgrád). Színészek: Bajza Viktória — Júlia kisasszony, Vencel Valentin, illetve Kalocsai Miklós (Budapest) — Jean, Abrahám Irén — Kristin.